

Др Чедомир М. Лучић

ВАРВАРИЗАМ КАО ВИТЕШТВО У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ ПЛЕМЕНСКОГ ДРУШТВА ЦРНЕ ГОРЕ ДО КРАЈА 18. ВИЈЕКА

- Глава, нос или уво противника као трофеј -

Варварски обичаји код Црногораца су настали као производ турског утицаја и племенског примитивизма.

Иживљавање над живим или мртвим противником било је познато и у далекој прошлости. Асирско-вавилонски владари су се поносили колико су противника живих одерали, колико измасакирали кидањем носа, колико глава откинули итд. Неке лобање су им чак служиле умјесто посуда за пијење воде.

Херодот (отац историје)(из 5. вијека прије наше ере), оставио нам је значајна свједочанства о тим далеким временима.

Спартанци су, на примјер, били немилосрдни према заробљеницима, чак су и лешеве скрнавили.¹

Скити се могу убројити међу најкрвожедније народе. Пили су крв посјеченог непријатеља, а затим главу поклањали своме владару. То им је служило као потврда да могу добити дио ратног плијена.

Прије него би предали главу одерали би је, а потом кожу препарирали и везали за коњску узду, чиме би се поносили. Посебни углед

¹ Херодотова историја, Матица српска, Нови Сад 1959. стр. 148, 157 -160.

уживао је онај који је привезао највише таквих марама. И код њих су особито уважавани они који су посједовали пехар од људских лобања.²

Хеленизам из времена Александра Великог (иако је вријеме многобоштва) не користи такве методе и осваја свијет, не само територијално већ и духовно.

Александар (заиста Велики) одаје пошту погинулом противнику, персијском цару Дарију III. Покрива га својим плаштом и сахрањује уз велике почести, - а многобожац је! Паганин! Балканац! Грк!-Период робовласнички.

Др Иво Штимац каже да "Билжине и шикити" људским главама, ушима,

Значи, није ријеч о законима који су се (дозивајући прохујале вјек-ове) настављали кроз средњевјековље (кад су били предвиђени за окореле злочинце и друге пријеступнике). Ради се о обичају који стиче пуно признање и моралну цијену у српском народу. У народу чији далеки преци, чак ни у донским степама и иза Карпата, нијесу знали за мучење живих и скрнављење мртвих.

Откуд та инвазија у историји? У чему су помаци напријед? У шта се то преокренуше потомци српских просветитеља - писаца и умјетника, штампара и духовника, првих у Европи?

Одвише рационалном прагматичару ова размишљања много не значе. Али, ако хоћемо да потражимо стварне узроке (међу Србима у Црној Гори а тиме и уопште) за такве "дивљизме" (варваризам дође одвише благ појам) морамо их налазити на страни - у насљеђу које је преузето од Турака.

Османлије су "упале у Европу као ратничко-освајачка хорда, пуна животне снаге, искључива и безобзирна према другим народима и вјероисповијестима".³

Изворна снага њиховог надахнућа, које их мотивише за туђим је Куран, по коме: "Вјера дата невјерницима од стране правовјерних (према томе исламиста- Ч. Л.) не обавезује".⁴

² Херодот, цит. дјело, 231 -232.

³ П. Б. Стојановић, Обичаји сјече главе и кидања носа у црногорско-турском ратовању, Историјски записи, год. XXXII (LII), књ. XXXIX, 1979/2, стр. 58.

⁴ Ф. Ленорман, *Tures et Montegrins*, Paris, 1866.-252.

Муслимани једино себе сматрају државним народом. Борба са осталима, по њима "невјерницима", обавеза им је и света дужност. Стога Куран и дозвољава коришћење свих средстава за постизање циља. Ево тих ријечи: "О вјеровјесниче! Бори се против неvjерника и дволичника. Буди према њима груб. Њихово је склониште пакао, а то је ружно пребивалиште".⁵

И не само то. Онај који се оглуши о овакву заповијест, те у својим поступцима испољи благонаклоност или сажалење, биће чак и од Алаха кажњен. Зато пријетња гласи: "Не ступите ли казниће вас Он болном казном и замијенит ће вас неким другим народом, а ви му нећете ништа наудити. Алах је свемоћан".⁶

Пошто ислам у својој доктрини не полази од расног или етничког поријекла већ само од истовјерности, он за све муслимане "прокламује" једнакост и општебратски живот. Међутим, за све остале није тако. Они су изван закона (тј. могу бити тортурисани, што је чак и обавеза) јер су неvjерници.⁷

Дакле, њихов рат је увијек вјерски.

"Правовјерни" (како себе називају) воде борбу против "невјерника" - хришћана. Рат је освајачко-вјерски (иако се декларише као искључиво вјерски). Борба "два страшна симбола" како каже Његош, тј. полумјесеца и крста непоштедна је као и сви вјерски сукоби. Стога је и суровост каквом мухамеданци наступају приликом освајања (а и касније, у случајевима сламања отпора) немилосрдна. Сјеча глава је уобичајена. Њоме се крвници поносе, набијају на колац, "ките" своје шаторе, издижу на бедеме кула и градских зидина.

У наступу бијеса, какав је испољен послје битке на Чегру (код Ниша) у Првом српском устанку 1809. године, од одсијечених српских глава су и кућу сазидали, назвавши је "Ђеле-кулом".⁸

А тек какво је дивљачко оргијање над заробљенима (набијање живих на колац, уз награду ономе ко то изведе тако добро да се набијени што

⁵ Куран часни, Стварност, Загреб 1969. стр. 255.

⁶ Куран часни, стр. 26.

⁷ Е. Шимански, Мухамед (Оснивачи великих религија), Београд 1978. стр. 230, 232, 242, 243, 253. и даље.

⁸ У "Ђеле-кулу" су узидане 952 гклаве. Данас је то стравично здање заштићено другом обзидом која је покривена. Тако су очувани трагови мухамеданског дивљања, које је остало ненадмашено у историји човјечанства. О овоме је посебно писао француски путописац и истраживач Ламартин.

дуже мучи, вјешање свезаних о једно ребро, печење и друга незамислива мучења), без обзира на то да ли је у питању жена, дијете, ратник, старац...

По њиховој теорији саосјећај је супротан вјерском опредјељењу.

У ратним операцијама Турака "не поштују се ни основне етничке вриједности које се код Црногораца и Албанаца одвајкада држе за светињу. Кумство и побратимство са Турцима је несигурно, задата ријеч, које се... и Албанци чврсто држе, Турке не обавезује".⁹ Отуда и изрека: "Није вјере у невјере".

Везујући се уз обичајно право, које је освету погинулог изједначавало са најузвишенијим људским циљевима (називајући је "светом" дужношћу, преносивом и на остале генерације до коначног извршења, тј. по оној народној: "Ко се не освети тај се не посвети"), племенско друштво у Црној Гори је сматрало да треба враћати истом мјером. Стога су за посјечене главе својих почели сјећи турске. Вјероватно да то, у почетку, није опште прихваћено, али се временом толико срасло с бићем народа да се почело убрајати у витештво.

Стални погранични сукоби са Турцима, као и његови казнени продори у Црну Гору, све до пред крај 18. вијека остављали су за собом пустош, унакажена и обезглављена тјелеса погинулих, што је стравично дјеловало на ионако импулсивну природу преосталих. Разум је тамнио, а еванђеоска наука (преко и онако необразованог свештенства) није могла продирати. Методи непријатеља прихватани су постепено и као своји.

Човјек овог поднебесја, у посебним животним околностима спустио се још ниже, утопио се у крв и постао суров и опасан.

У почетку је сјеча глава била знак освете, а касније се и то изменило, скоро да је постало уносно. Овај обичај се мотивише и код Турака и код Црногораца, ипак више имовинским него вјерским и другим разлозима. Турци не сијеку рају да би је принудили на исламизацију, већ да би изнудили плаћање пореза. Црногорци упадају на турску територију да би преотели стоку и опљачкали имовину, а не ради ослобађања тога простора. То су и иначе били немоћни да учине из племенских љуштура, које не умију а и неће да напусте да би се сјединили и стварну државу створили. Племенска слобода чини им се сигурнијом и већом. У њој се лакше истичу, прослављају своје главосјековиће. Тиме овај варварски обичај претварају у јунаштво. Њиме се поносе.

⁹ Душан Вуксан, Црна Гора у 1811. године, Записи, XIV, децембар 1940. стр. 322.

Сем тога, посјеченим главама (које носе на Цетиње) показују своју оданост заједничкој ствари - општој слободи.

Тамо на Цетињу бивају похваљени, каткад и награђени. Тако се кидане глава почиње сматрати идеалом витештва.

У сјечи учествују чак и попови, иако су свештена лица. Морачки игуман Никодим, 15. августа 1785. године, јавља губернатору Црне Горе Јовану Радоњићу: "Имамо 300 брковах и глава турских, ако заповиједаш да ти их донесемо".¹⁰

Одсјечене главе су потврда побједе над непријатељем, па и успјеси у борби се рачунају не бројем погинулих већ колико је откинутих глава.¹¹

Према броју посјечених огледа се и уплив некога у племену. "Потврђује вриједност појединца над заједницом. За племе је заслужан ко донесе више турских глава"¹²

Али питање је понекад, чије су то главе?

Међуплеменске завађе су каткад бивале толике да су се Црногорци не само међусобно крвничили и убијали већ и једни другима главе кидали и односили. Тако се дешавало и између Паштровића и Цетињана кад су се сукобљавали око заједничких пасишта у Црмници.¹³

Црногорци сијеку главе и бокељских трговаца. Ово, између осталог, потврђује и жалба Ришњана из априла 1759. године: "Кад је рат патимо од Турака, а кад је мир патимо и гинемо од истих Црногораца који сијеку наше главе, узимају имовину и нашу трговину".¹⁴

Према никшићком крају (Грахово, Рудинама, Бањанима) и шире по старој Херцеговини, такође вршљају разбојничке чете, сијеку српске чобане и одгоне им стоку. Чак Турци оснивају и пандурске постаје ради чувања пограничних крајева од упада хајдука (понижавајуће званих јајоша) из Црне Горе.

Знатан број докумената у вези са пљачкашким походима Катуњана (претежно Цуца) оставио нам је владика Петар Први у преписци.

¹⁰ Записи, Цетиње, октобар 1940. стр. 238.

¹¹ Љ. Кланчић, Сполиа опима, Гласник Етнографског музеја, Цетиње, III/1963. стр. 220.

¹² П. Стојановић, Обичаји..., стр. 67. цит. часописа.

¹³ Богишићев архив, Цавтат, XXV, 3. - Подловћенско Цетиње, Ф. Ј. Иванишевић, стр. 10.

¹⁴ Г. Станојевић, Митрополит Василије Петровић, Београд 1978, стр. 58.

Непрестаним уразумијевањем желио је преокренути племенски примитивизам и вратити племена "к познанију права", како касније Његош рече.

На Цетињу је одавано признање доносиоцу турске главе да би се тиме појачавао отпор Турцима. Истина, понекад се није добро утврдило да ли је такав подстицај био и од стварне користи.

Турци су одговорили, не само истом мјером већ и далеко жешће.

Мир се тешко успостављао и поред тога што су главе и једних и других, неријетко, безразложно одлијетале. Напротив, несреће су се увећавале. - Зашто? Зато што се, суштински, у погледу јачања државне власти није одмицало све до појаве Петра Првог и историјских побједа у његово доба.

Уосталом, ко је сигуран да међу главама (пободеним на кољу) на Цетињу није било и братских, из неког црногорског племена или пограничног сусједства. Нијесу се баш тако олако Турци дали сјећи, јесу наивни рајетини (који су чували беговска стада или држали у наполицу, трећину и сл.) лакше. Они су, обично, бивали жртве.

Уз ово треба имати на уму да су се у Црној Гори током 18. вијека, поред српског становништва - православаца, налазили исламизирани Срби, који су називани потурицама. Међутим, они су били и опрезни и моћни.

Од неких потурчењака су чак и поједина братства куповала пасишта, појилишта, просторе у планинама, па и куће и имања. Било их је и да млинове посједују, што је у то вријеме сматрано великим богатством.

Све је то од истурчених Срба стварало један слој који је био материјално јачи а и повлашћенији код турских власти. Отуда се, вјероватно и јавила потајна жеља саплеменика да их истисну.

Одвише је поетично наглашено да је то било одједном. Тај процес је трајао дуже и био поступан. Да није тако откуд документа и из средине 18. вијека о учешћу "господе Турака" у споровима. Откуд свједочанства о њиховом бављењу по Црној Гори, продаји посједа итд.

Сјеча потурица, значи, морала је бити дуготрајнија (да не кажемо подмукла, што је, посредно, Његош рекао смјештајући је у догађај једне ноћи).

Истина, то су били вјерски отпадници, али не и издајници државе, која у правом смислу ријечи није постојала. Умјесто прогона наступила је сјеча, тј. кидање глава са, претходно убијених, вјерских одрода.

Ово је у народу далеко лакше прихваћено кад се ради "у име крста" (а као што видимо не би се рекло тако, већ да је у питању имовина). По поступцима (о којима су нам остала бројна свједочанства) Црногорци су били мало (а више декларативно) побожни.

Људи који у Бога вјерују не чине зла дјела, нити хушкају на њих, упозоравао је Петар Први. У име Бога (или како се изобичавало рећи, "за име Бога") не чине се злочини, камоли скрнавe тјелеса погинулих. Вјерско наглашавање овдје је само параван ради унутрашњег спокојства.

Исусова наука не учи на зло већ на добро. Она не вели да се зло чини икад, а немоли без разлога.

Требало је, дакле, наћи оправдање: избјећи општенародне оптужбе, код својег братства и племена постати јунак и уз то приграбити добар плијен. Вишеструка корист, зар не?

Кад се све ово има на уму, онда је коликогод лакше схватити откуд се туђински варваризам (очитаван у сјечи глава, носева, ушију, па чак и бркова) тако јако укоријенио и нашао плодно тле, посебно на просторима старе Црне Горе.

Одсјечене главе ништа нијесу помогле да се Турци брже побиједу. Чак су чешће и одмагале. Забава око сјече и узимања глава многога је коштала главе. Тако је било и са кидањем носа, ушију или бркова.

Али, без обзира на све, то је сматрано витешким и моралним чином у обичајима Црногораца.

Црногорцима није сметало ни то што су их страни (иако ријетки) посјетиоци сматрали варварима - стрвинарима као, на примјер, Виала.

Међутим, не треба схватити да је главосјеча (нососјеча, ушосјеча, бркосјеча и како ли би их још могли звати) било само на подручју нахија које су до тада сачињавале Црну Гору. Било је њих и у сусједству, посебно у оним племенима која су се територијално налазила уз тадашњу Црну Гору, или у непосредној њеној близини.

Угледајући се на Црногорце, а подучавајући се на звјерствима која су Турци чинили приликом и мале побуне, појављивала се и у Брдима и осталом дијелу старе Херцеговине посебна врста хајдучије. Њу су у неким крајевима још више подстицале млетачке власти.

Сусједни дио херцеговачког становништва Млечани су за такве "подвиге" посебно стимулисали кад год је то одговарало њиховим државним интересима, нарочито у вријеме ратовања са Турцима.

Многа документа свједоче да су херцеговачки хајдуци добијали, не само новац, већ и земљу према броју откидених турских глава.

Писмом из 1691. године (18. августа) неки Дробњак, Илија Балотић моли млетачку управу да му да потврду на имовину коју је добио од генералног конзула. Уз то тражи и новчану помоћ, наводећи да је посјекао више турских глава, заробио мноштво робља и направио паљевином пустош.¹⁵

Молба Рада Властелиновића (датира кад и прва), који себе назива кнезом, има приближан садржај.

Сличним поводом се и 15 година касније (1706.) и Вук Симикић обраћа Млечанима.¹⁶

Млетачке власти су, наравно, тражиле турске главе, не као трофеј већ као потврду колико је непријатељских војника убијено, те да би се прерачунавали са каквим бројчаним снагама противника још треба да се сукобе. Њихови солдати нијесу били главосјековићи.

Црногорци, попут Турака, поносе се откинутим главама и показују их као трофеје. Разлике су, значи, очигледне у односу на млетачку страну.

Током 18. вијека (посебно од његове друге половине) друштвено раслојавање постаје веће тако да се процењује "све па и људска глава".¹⁷

Чак и имања, у случајевима наплате умјесто освете, за умир, прерачунавају према људским главама.

Писмом од 1. априла 1745. године неки (због бојазни од освете у Италију прибјегли) Јово Дрековић моли митрополита Саву Петровића да му од вриједности куће и баштине, која се налази у Брајићима, плати главу Прентовићима. "А знаду и други Брајићи, вели он, да ваља и три главе та баштина".¹⁸

Није потребно наглашавати како се на овај начин, поступно, легализује промет мртвим главама.

Наводни "витешки" подвизи прелазе у калкулацију "новац- глава". То је сасвим непојмљиво за цивилизованог Европејца, који се (живећи у времену енциклопедиста) и сам оптерећен бременом средњовековља,

¹⁵ Из документа се читава неубједљивост. Хвалисаво се набрајају стотине кућа које је запалио, а сем тога и 72 куле. Историјски записи, Подгорница, бр. 1-2, 1972.стр. 172 и 176.

¹⁶ Исто, стр. 172 и 176.

¹⁷ П. Стојановић, Обичаји..., цит. часопис, стр. 72.

¹⁸ Записи, Цетиње 1937, (децембар), стр. 352.

жестоко залаже за општу слободу и права човјека, за личну и имовинску сигурност.

Унаказивање мртвих тјелеса (без обзира који се орган кида) достигло је такве размјере на нашим просторима да је тај, назови "витешки", обичај укључиван и у "морално" признање, иако је (и самом помишљу а немоли чином) био далеко од етике православља.

А тек како ли су "гласовјече" вредноване у 19. вијеку, треба посебно објаснити.

Да би подигли себи цијену Црногорци преувеличавају личне подвиге па и сјечу глава, посебно сматрану за највећи успјех. Многи се хвалишу са десетинама (а неки и близу стотине) посјечених турских глава.

Преувеличавање у хвалисању је очито. У њега, наравно, не треба вјеровати. Али сам чин таквог увеличавања показује колико је овај агар-јански акт дивљања над лешинама противника (и поред огавности) био опште прихваћен и укључен у "јуначку етику", те се и у епско стваралаштво преточио.

Стога је неумјесно мислити да је "у бројању одсјечених глава" Црногорац "исто онако тачан као амерички Индијанац кад броји скалпе".¹⁹ Зато се свака црногорска (макар и мала) побједа представља свјетски великом и значајном, с нагласком да "за главе ни броја се не зна". А они, "витезови храбри Црногорци" врло ријетко имају губитака, увијек тјерају плијен, воде робље и носе турске главе.

"Ово, очигледно неодмјерено представљање стварног стања, у погледу губитака у црногорско-турским симболима, последица је низа чинилаца. Требало је да се Црногорци пред иностранством легитимишу као јача борбена сила. Митоманија прошлости иде у покретачке снаге ослободилачке борбе Црногораца против Турске. Самохвалисавост и уображеност у његовом менталитету су рецидиви племена у распадању. Познато је да се мали народи на нижем степену развитка тешко откидају од комплекса мање вриједности".²⁰

Ако одбацимо лажну романтику и идеализовање (којима при нормалном расуђивању и нема мјеста, макар кад је у питању унаказивање погинулих) изводимо закључак да је и овај начин супростављања (или одговара "истом мјером") у ствари, већином, опет само освета. Неизмјерна

¹⁹ Д. М. Коркуту: Г. Гесеман, Вук Лопушина, Записи, Цетиње 1931. (јул) стр. 61.

²⁰ П. Стојановић, цит. чланак (Обичаји...) стр. 74.

мржња према противнику, исказана оваквим видом обрачунавања, временом се претворила у обичај.

Зар треба већа потврда за то од пребрајања турских глава које се пребијају за црногорске.

Познато је да су Турци, такође, да би намирли број глава (које је требало скинути Црногорцима у знак освете) понекад раскопавали и гробове мртвих да их отуда узму.

Свједочанства за сличан поступак код Црногораца (и Срба уопште) нијесу позната.

Међутим, било је преотимања, па чак и "крађе" глава прије него би се донијеле на Цетиње, гдје је требало за такав "шићар", уз признање, још што шта ућарити.

Ако би пак, каткад, дошло до извјесног пограничног смиревања и једна и друга страна (тј. и турска и црногорска) би извршиле процјену изгубљених глава, која се намиривала у накнади (обично новцу). ХДакле, чињено је слично као при умиру да не би дошло до крвне освете.

Сјеча глава у Црној Гори особито је наглашена у народном стваралаштву (како у поезији тако и у прози). Наравно да је акценат обично стављан на освајачки карактер обрачуна.

То је рађено и упркос чињеници да морализовање таквих метода (својствено турско-азијском односу према противнику) није у складу са учењем православне (а тиме ни српске светосавске) етике. Овај антиправославни (и антиљудски) обичај није се лако искоријењивао ни касније, кад се (крајем 18. вијека) послјије побједа на Мартинићима и Крусима Црна Гора почиње јаче државо-правно повезивати. Како је "навика једна мука а превика триста мука" (не само у овом него ни у другим погледима) са одбацивањем примитивизма у Црној Гори није ишло лако. Међутим, одједном се није могло све преломити. Посебно не код становништва које је заосталост таквог наслеђа већ било подигло на култни ниво, морализујући га на неки себи својствен начин (без обзира што је то било далеко од стварне моралности). Стога ни у 19. вијеку ни ново доба (кад је свијет нагло напредовао у индустријском и сваком другом погледу) овдје нијесу значајније утицали. Чак и посљедњи господар "Српске Спарте" и њен "свијетли књаз" Никола у том правцу није особито просвјетљавао. Напротив, доживотно се држећи дволично и демагошки, наставио је да награђује сакупљаче глава или носева. На другом (поетском) крају римовао је пјесму хуманости, звану "Грехоте" ("Грехота је и крвнику на лешину ногом стати, јер и крвник има неког ко ће за њим уздисати"). А да

ли се ово (и у премету памети) могло ускладити са његовим поступцима? - Значи, 19. вијек (посебно друга половина) били су "златни вакат" главосјековића. Управо тада се анемични босфорски "болесник" (Турска), у циљу прездрављења, повраћа с Балкана у своју азијску постељу.

Dr. Čedomir M. Lučić

BARBARISM AS CHIVALRY IN THE CUSTOM LAW OF THE MONTENEGRO'S CLAN SOCIETY UNTIL LATE 18th CENTURY

SUMMARY

Some barbaric customs among the Montenegrins developed as a result of Turkish influence and clan primitivism. It is true that cases of brutality towards a living or dead adversary were known even before. The Turks found the original justification for brutality in the Koran, which says that "the word given to infidels... is not binding". Indeed, the teaching of Islam proclaims equality of all the Muslims, whereas "infidels" are out of any law. What results from this is that every war is invariably a religious war. There are many examples of barbarism and banditry by the Ottoman Turks. Let us mention just the Čele Kula, a tower in the vicinity of Niš, built from the Serb heads cut off after the 1809 battle of Čegar. There are, however, plenty of examples of violence committed by the Turks and stigmatised in folk songs.

The Montenegrins cut off heads of Turkish oppressors. A cut off head of an enemy would become a kind of a war trophy. The practice of cutting off heads spread from the Turks to the merchants in the Bay of Kotor and sometimes to the local converts to Islam, too. Over time this practice came to be regarded as chivalry. Montenegro's Venetian neighbours insisted on being given Turkish heads as proof that the enemy had been defeated. In this way heads of the dead became object of a kind of trade between Montenegro and Venice.